

Jan Sokol

Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů

VYŠEHRA D
2 0 0 4

(81)

HRA

Pozoruhodným svědectvím o tom, jak si člověk odedávna představoval svůj život a své lidství, je nesmírně rozmanitý a všudypřítomný fenomén hry. Moralisté před ní vždycky varovali a pokládali ji za maření času, ale normální lidé je kupodivu neposlouchali a vášnivě rádi hráli. Děti jako dospělí. Ani ti nejhorší diktátoři si nedovolili jim tuhle zábavu vzít a naopak věděli, že vedle chleba je to to jediné, co lid nutně potřebuje, aby byl v zemi klid. Ovšem od dětské hry přes divadlo, hru na hudební nástroj, sport až po karty a hazard je na první pohled obtížné vůbec najít něco společného. A přece to tu někde musí být, protože jazyk dobře ví, co dělá, když tomu všemu říká hra. Zkusme to zase oklikou: co je opakem hry? Co není hra?

„Tohle není žádná hra, tady jde o život.“ Ano, v životě skutečně o něco jde. Chce se tím ale říci, že by ve hře o nic nešlo, že je jen tak? Sotva. Takovou se hra může zdát jen někomu, kdo nikdy žádnou nehrál. Hráč, který by ji nebral s plným nasazením a vážností, hru jenom kazí a hra „jen tak“ už není hra. Ale přece je tu rozdíl. Herec, který na jevišti zemřel, může zítra

klidně umřít znovu. Člověk, který prohrál v šachu, nezapadne do zajetí vítězného soupeře jako neúspěšný vojevůdce, ale vymění si barvy a začne novou partii.

Hra není „život“ a život nejspíš také není hra, jak někdy tvrdí romantici, ale nějak to spolu jistě souvisí. Divadelní hry vznikly z náboženských mystérií a ta zase předváděla před očima ta nehlubší tajemství života a světa. Hru tedy možná dělá hrou právě to, že jaksi přehrává skutečný život, že je to jakýsi umělý model života a světa. I hudební hra vlastně vytváří jakýsi vlastní „svět“, do něhož hráči i posluchači na chvíli vstoupí, aby se zbavili toho obyčejného světa tam venku. O divadle nebo sportu ani nemluvě. V poměru k životu je to tedy hra, která se snaží nějak odlišit od života, ne naopak. Proto se lidé při hře často převlékají a hrají často na zvláštních místech, kde se nic jiného nedělá. Tím se svět hry podobá posvátnému.

Každá hra je striktně omezena, v prostoru i čase, a to zpravidla už předem. Tento vymezený prostor a čas je nějak oddělen od ostatního světa: bílou čarou nebo oponou, pískalkou nebo zvonkem. Mezi „světem“ hry a tím ostatním je sice spousta paralel a podobností, ale žádné přímé vazby: prodavačka může hrát královnu a prezident kouleče sudů v pivovaru. Až dohrají, budou zase tím, čím byli. Ve starém Řecku herci nosili na obličej masky, aby si je nikdo nepletl s lidmi. To až televize, která se hercům dívá zblízka do obličej, tento důležitý odstup zrušila, takže televizní herec je pro nás i na ulici „doktor“ nebo „předseda“ ze seriálu. Když člověk porazí v tenise nebo v šachu svého šéfa, vůbec to neznámá, že by mu zítra mohl poroučet: i výsledek hry platí jen v jejím světě a nikdy se nepřenáší ven. Proto je hra o peníze vlastně nepochopením věci. Něco jiného je ovšem profesionalismus: tam se hra stává divadlem, kterého se diváci účastní jen zprostředkovaně – a své bojové pudy si pak musí vybíjet někde ve vlaku nebo na ulici.

Tak se tedy hra vyděluje z ostatního světa a staví se proti němu jako zrcadlo. Proč to vůbec dělá? Co se v tom zrcadle ukáže? Už na tom, čím se hra od „života“

liší, je pěkně vidět, jak svůj život jako lidé hodnotíme, na čem nám záleží a co bychom chtěli mít jinak. Prostorové i časové oddělení zdůrazňuje, že tady bude všechno jinak: nepleťte si hru se životem. Mezi nimi není žádný přechod. Závazky a povinnosti ze světa hry neplatí mimo něj a naopak. Postavení i privilegia jsou nepřenosná. Nemají mezi sebou nic společného. Ta herní neznamenaají nic v „životě“ a ta „skutečná“ zase ve hře. To znamená: jsi-li ve hře, neboj se být svobodný. Za to, co uděláš v rámci hry a podle jejích pravidel, tě nebude nikdo volat k odpovědnosti. Ať ve hře zbohatneš nebo zchudneš, nebude to mít žádné trvalejší následky.

Každý typ hry zdůrazňuje nějaké stránky života, dává účastníkům i případným divákům nebo posluchačům příležitost, aby si je procvičili – bez obav z následků a navíc za vhodně idealizovaných podmínek. Ukažme si to na příkladě, který každý zná: na soupeřivých hrách jako je fotbal, tenis nebo šach. Všechny docela zřetelně „modelují“ boj v té nejjednodušší podobě, jeden proti jednomu nebo žlutí proti modrým. Výhoda hry je v tomto případě zvlášť zřejmá: ze skutečného boje se málokdy odchází s celým a zdravým tělem. Ve hře, která má být bojem, se samozřejmě musí bojovat tělem i duší, od prvního gongu do posledního, ale když skončí, nic se nestalo. Proto si „bojové“ hry mohou dovolit skvostný luxus, totiž pravidla. Ve skutečném boji by je sice všichni účastníci také rádi viděli, jenže kdo by je dodržoval, ať už vyhrává nebo prohrává? Ve hře o život nejde a tedy tu mohou platit pravidla a dokonce tu je i nestranný soudce, který na ně dohlíží a má vždycky pravdu.

Přítomností pravidel a soudce se tedy hra dále výrazně odlišuje od skutečného života. Možnosti jsou daleko omezenější a tedy přehlednější: třeba v šachu je jich dokonce konečný (i když obrovský) počet. Povrchní pozorovatel by si mohl myslet, že takové omezení omezuje i tvořivost, ale pravý opak je pravda: lidskou tvořivost nic nepovzbudí tak, jako pevná omezení. Proto třeba pokusy s větší šachovnicí nevedly k ničemu; v hudbě plní podobnou úlohu tonální systém nebo

výběr možných nástrojů a ani zde neznamenala třeba atonální hudba žádnou novou epochu, spíš ztrátu přehlednosti. Přítomnost pravidel i soudce dále zdůrazňuje nekompromisní snahu o spravedlnost – další odlišení od skutečného světa. V zjednodušených podmínkách pravidel je totiž jakási spravedlnost možná a je zajímavé, jak je pro hru podstatná.

Stojí za povšimnutí, jak různé hry vyjadřují také různá pochopení spravedlnosti. Tak při tenisovém počítání míčků hráč, který prohrál hru, ztrácí i všechny své úspěšné míčky, jež se dále nijak nepočítají a z hlediska další hry je úplně jedno, zda prohrál těsně nebo „s nulou“. Totéž se týká i počítání setů a konečného výsledku. Takové pojetí „spravedlnosti“ by žádný racionalista nemohl přijmout, protože je zřejmě nespravedlivé: může se stát, že vyhraje člověk, který většinu míčků prohrál. Zato udržuje napínavost hry – v každé hře jde o všechno. Je také velice realistické a učí hráče něčemu, co je ve skutečném životě téměř pravidlem. A je konečně příbuzné i pojetí „spravedlnosti“ v britském většinovém volebním systému, což asi není náhodou.

V každé hře jeden z hráčů začíná a druhý odpovídá. Pravidelné střídání je nejnápadnější třeba v šachu nebo mariáši, ale je i v tenisu a dalších hrách. Tím hra předvádí něco, co je pro každé lidské jednání typické – něco, co bychom mohli nazvat „omezenou svobodou“. Hráč, který třeba v tenisu servíruje, má plnou volbu svého úderu, kdežto jeho soupeř už dostává míč, který si sám nevybral a musí si s ním nějak poradit. Pokud se mu to podaří, má zase on jistou volbu, kam míč umístí, jakou mu dá rotaci atd. Podobně i v šachu bílý začíná volbou zahájení, tu však v každém dalším tahu spolupřidává i černý. Oba hráči mají svůj celkový plán a strategii, které se na šachovnici neustále střetávají tak, že aktivní plán jednoho je pro druhého překážkou, již musí překonávat, a naopak. Každý z nich tedy vidí hru jako neustálé střídání okamžiků volby – pravda, v daných možnostech a stále omezené soupeřem – a okamžiků odpovědi na plán, který stojí proti němu a postupně se projevuje v tazích soupeře.

Jen první tah bílého je zcela „svobodný“, všechny další jsou už zčásti vynuceny tahy soupeře. Začátek dává tedy hráči jistou výhodu – nápadnou třeba v tenisu (servis), kde jsou proto pravidla pro servírování zvláště omezující. Tuto výhodu pak pravidla vyrovnávají tím, že hráči začínají střídavě a případně ještě „rotují“ jako v odbíjené apod. Mluvili jsme už o střetávání svobod i o tom, jak člověk touží prosadit svoji svobodu proti druhému, případně jeho svobodu „přebít“. Právě tuto stránku konfliktu a boje soupeřivé hry vystihují a jejich obliba svědčí o tom, s jakým úspěchem. S využitím příznivých okolností hry jako takové, to jest ve spravedlivém prostředí a bez trvalých následků, si tak lidé mohou neustále prožívat a cvičit jeden ze základních rysů své existence, totiž střetávání svobod, které na sebe narážejí a navzájem se omezují. Na tom nám často záleží ještě víc než na vítězství: kdo si chce „dobře zahrát“, vybere si vyrovnaného soupeře a ne začátečníka nebo nešiku, kterého by snadno porazil. Kdo chce vyhrát, musí jistě něco umět, ale musí mít navíc ještě štěstí: tuto nesmírně důležitou stránku zdůrazňují tzv. hazardní hry. A konečně si ve hře člověk zvyká nejen slavně vítězit, ale také důstojně prohrávat.

OTÁZKY

- Co má dětské hraní společné se sportovními hrami? Čím se liší?
- Jaké rysy hry najdete na divadelní hře, na hře houslisty nebo karbanfka?
- Co všechno říká hra o povaze lidské svobody?
- Kde ještě se lidem podařilo zavést pravidla, případně soudce?
- Čím to, že pravidla necítíme ve hře jako omezení? Jaká musejí být, aby svobodnost hry podporovala a ne omezovala?
- Uveďte různé příklady herní „spravedlnosti“!